

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: No nie mów! Słownik pragmatemów?! Rozważania nad leksykograficznym opisem wyrażen pragmatycznych w ujęciu kontrastywnym (na przykładzie polskich ekwiwalentów francuskiego pragmatemu Tu m'en diras tant!)

Author: Michał Hrabia

Citation style: Hrabia Michał. (2022). No nie mów! Słownik pragmatemów?! Rozważania nad leksykograficznym opisem wyrażen pragmatycznych w ujęciu kontrastywnym (na przykładzie polskich ekwiwalentów francuskiego pragmatemu Tu m'en diras tant!. "LingVaria" T. 17, Nr 1 (2022), s. 99-113, doi 10.12797/LV.17.2022.33.08

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Michał Hrabia
Uniwersytet Śląski, Katowice
michal.hrabia@us.edu.pl

NO NIE MÓW! SŁOWNIK PRAGMATEMÓW?!
**ROZWAŻANIA NAD LEKSYKOGRAFICZNYM OPISEM WYRAŻEŃ PRAGMATYCZNYCH
W UJĘCIU KONTRASTYWNYM (NA PRZYKŁADZIE POLSKICH EKWIWALENTÓW
FRANCUSKIEGO PRAGMATEMU *TU M'EN DIRAS TANT!*)**

Słowa kluczowe: pragmatem, wyrażenie pragmatyczne, frazeologia, leksykografia, słownik
Keywords: pragmateme, pragmatic expression, phraseology, lexicography, dictionary

Pragmatemy stanowią integralną część naszej językowej codzienności i wystarczy chwila lingwistycznej autorefleksji, aby zdać sobie z tego sprawę. *Halo!, Z poważaniem, Ratunku!, Nic nie szkodzi!, Coś takiego!, Tego już za wiele!* – to tylko nieliczne przykłady wyrażeń pragmatycznych, które nieustannie słyszymy i których używamy każdego dnia w różnych sytuacjach komunikacyjnych i w różnych rodzajach wypowiedzi.

W niniejszym artykule spróbujemy zastanowić się, czym w istocie jest pragmatem i jakie są jego cechy definicyjne. Rozważymy również możliwość leksykograficznego opisu pragmatemów w ujęciu kontrastywnym, poddając szczegółowej analizie dwa pragmatyczne ekwiwalenty francuskiego wyrażenia *Tu m'en diras tant!*¹: *Co ty nie powiesz!* oraz *No nie mów!*.

1 Przedstawione w artykule wyniki badań są rezultatem prac prowadzonych w ramach francusko-polskiego projektu Polonium PRAGMALEX „Pragmatemy w opisie porównawczym: od struktur językowych do leksykonu”. Autor pragnie w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowania prof. UMCS dr hab. Annie Krzyżanowskiej za wszystkie cenne wskazówki i inspirujące uwagi.

Czym jest pragmatem?

Samo pojęcie *pragmatemu* wydaje się niezbyt dobrze utrwalone w polskiej tradycji językoznawczej. Nie oznacza to jednak, że jego językowe realizacje nie są przez polskich lingwistów analizowane i opisywane.

W rodzimym językoznawstwie związki leksykalne o charakterze pragmatycznym stanowią, co do zasady, przedmiot badań frazeologicznych. W tradycyjnej klasyfikacji frazeologizmów Andrzeja Marii Lewickiego (1983) próżno jednak szukać odrębnej kategorii dla pragmatemów: z punktu widzenia morfologiczno-syntaktycznego należałoby je zaliczyć do grupy fraz, pod względem semantycznym zaś zarówno do idiomów, jak i frazemów². Funkcja pragmatyczna, determinująca użycie tych związków w konkretnej sytuacji komunikacyjnej, jest niestety w rzezczonej typologii pomijana, przez co pragmatemy pozbawiane są językoznawczej indywidualności.

„Pragmatyczną” klasyfikację frazeologizmów polskie językoznawstwo zawdzięcza Wojciechowi Chlebdzie, w którego opinii

każda jednostka frazeologiczna obsługuje jakąś sytuację komunikacyjną i pragmatyczny „ślad” tej obsługi zawiera – w tej czy innej postaci, w mniejszym lub większym stopniu – w swym planie treści (Chlebda 2011: 115).

Chlebda postuluje w związku z tym wykorzystanie w procesie definiowania frazeologizmów tzw. ramki pragmatycznej (kto, kiedy, gdzie, o czym, w jakim celu, w jaki sposób zwraca się do kogo, z jakich przyczyn, z jakim skutkiem), pozwalającej na wydobycie potencjału illokucyjnego z każdego frazemu³. Co ciekawe, pomimo ściśle pragmatycznego podejścia do całej frazeologii wśród 17 kategorii frazemów wydzielą Chlebda osobną grupę „wrażeń pragmatycznych” (np. *Co to to nie!, A nie mówiłem?, Czy ja wiem?, Coś w tym jest!*), w których – jak można przypuszczać – funkcja pragmatyczna przeważa nad innymi. Widać więc, że w klasyfikacji tej pragmatemy nabierają już pewnych dystynktywnych cech definicyjnych.

We francuskojęzycznych opracowaniach pojęcie *pragmatemu* pojawia się zdecydowanie częściej. Związane jest to być może z lepszą recepcją prac Igora Mielczuka w świecie frankofońskim i szerszą akceptacją rozwijanego przez niego w Quebecu modelu językowego Sens↔Tekst⁴. Jakie miejsce zajmują pragmatemy w stanowiącej integralną część tego modelu leksykografii objaśniająco-kombinatorycznej? Miel-

2 W przypadku idiomów suma znaczeń wyrazów jest inna niż znaczenie całego związku frazeologicznego (np. *kubek w kubek, piąte koło u wozu*), a we frazemach sens wyrażenia mieści się w znaczeniu jednego z wyrazów składowych (np. *palma pierwszeństwa, radosna twórczość*).

3 Przez pojęcie *frazemu* Chlebda rozumie wszystkie frazeologizmy (w tym również idiomy i przysłowia).

4 Warto zauważyć, że polscy językoznawcy używający w swoich pracach pojęcia *pragmatemu* wprost nawiązują do teorii Sens↔Tekst (por. Gębka-Wolak, Moroz 2014).

czuk rozróżnia zasadniczo trzy kategorie frazemów: lokucje (fr. *locutions*), czyli takie związki wyrazowe, których sens globalny nie jest sumą znaczeń tworzących je elementów i które z leksykograficznego punktu widzenia stanowią samodzielne lematy (np. *prendre le taureau par les cornes*, pol. *brać byka za rogi*), kolokacje (fr. *collocations*), czyli nieswobodne grupy semantyczne, których sens jest mniej lub bardziej kompozycjonalny (tzn. jest sumą znaczeń elementów składowych lub też można go odtworzyć, opierając się na znaczeniu jednego z elementów, np. *porter plainte*, pol. *wnieść skargę*), oraz frazesy (fr. *clichés*), które również cechują się kompozycjonalnością sensu, ale z uwagi na wyrażaną treść są kontekstowo zdeterminowane (np. *Quelle heure est-il?*, pol. *Która jest godzina?*) (Mel'čuk 2013: 132). To właśnie wśród frazesów odnajdujemy specjalną podgrupę – pragmatemy, których użycie jest zdeterminowane nie tylko treścią semantyczną, ale również sytuacją komunikacyjną (wraz z jej uczestnikami i kanałem komunikacji).

W ujęciu Mielczukowskim pragmatem charakteryzuje się więc następującymi cechami: polileksykalnością i skostnieniem leksykalnym (wynikającymi wprost z definicji frazemu), kompozycjonalnością sensu (wynikającą z definicji frazesu) oraz związaniem z określoną sytuacją komunikacyjną (wynikającą z uściślonej definicji frazesu).

Takie „wąskie” rozumienie kategorii pragmatemu (fr. *pragmatème au sens étroit*) uniemożliwia jednak zaliczenie do niej całego szeregu frazemów, których umotywowanie pragmatyczne nie budzi większych wątpliwości. Chodzi o jednostki monoleksykalne (leksemy) typu *Halo!*, *Smacznego!* oraz frazemy semantycznie niekompozycjonalne (lokucje) np. *Wszystko gra!*, *Szczęka mi opadła!*. To dlatego Geneviève Fléchon, Paolo Frassi i Alain Polguère (2012: 86–87) proponują rozszerzyć Mielczukowską definicję pragmatemu i włączyć do tej kategorii wszystkie wyrażenia, których użycie jest funkcjonalnie tożsame z użyciem pragmatemów *sensu stricto*. W konsekwencji wyróżniają oni: pragmatemy-frazesy (*pragmatèmes au sens étroit* zgodne z definicją Mielczuka, tj. polileksykalne i kompozycjonalne semantycznie), pragmatemy-leksemy (monoleksykalne) oraz pragmatemy-lokucje (polileksykalne i niekompozycjonalne semantycznie).

Warto zauważyć, że kwestie mono-/polileksykalności oraz kompozycjonalności/niekompozycjonalności semantycznej często stanowią punkt sporny w definiowaniu pragmatemów. I tak np. Xavier Blanco (2013: 17) dopuszcza istnienie pragmatemów-leksemów, ale wprost podkreśla zwyczajowo kompozycjonalny charakter pragmatemów polileksykalnych, traktując ich *signifié* jako wynik prostego zespolenia znaczeń ich komponentów leksykalnych. Maurice Kauffer (2011: 156) z kolei, mówiąc o „stereotypowych aktach mowy” (*actes de langage stéréotypés* – ALT), które łatwo utożsamić można z pragmatemami, postępuje odwrotnie: jednoznacznie wskazuje na wyłącznie polileksykalny charakter ALT oraz ich niekompozycjonalność semantyczną, tj. brak możliwości wyderywowania ich sensu na podstawie znaczenia tworzących je elementów.

Wątpliwości budzi także teza o bezwzględnym skostnieniu polileksykalnych pragmatemów. Większość badaczy pisze o tym nie wprost, zwracając jedynie uwagę na istnienie wariantów danego pragmatemu; są jednak i tacy, którzy stwierdzają *explicito*, że choć skostnienie leksykalne stanowi jedną z cech definicyjnych pragmatemów, nie może być ono postrzegane jako właściwość konieczna i bezwzględna (por. Krzyżanowska 2019: 198).

Mnogość definicji pragmatemów, różne nazwy nadawane rzeczonym formułom i spory dotyczące ich własności leksykalnych i semantycznych mogą doprowadzić do konfuzji i odwrócić uwagę od rzeczy ważniejszych. Nie wolno bowiem zapominać, że niezależnie od tego, jak te struktury nazywamy i jakie własności leksykalno-semantyczno-składniowe im przypisujemy, tym, co je wyróżnia, jest ich ścisłe powiązanie z określoną sytuacją komunikacyjną. Wydaje się więc, że koncyliacyjna definicja pragmatemu powinna tę właśnie cechę podkreślać, a pozostałe właściwości traktować w sposób możliwie najbardziej szeroki. Mając powyższe na uwadze, pragmatemem proponujemy nazywać taką strukturę polileksykalną (lub rzadziej leksem), która cechuje się zauważalnym skostnieniem składniowym, jest semantycznie kompozycyjalna lub niekompozycyjalna, reaktywna lub niereaktywna⁵ i która realizuje określone akty mowy motywowane bądź zdeterminowane przez określoną sytuację komunikacyjną.

Makro- i mikrostruktura słownika pragmatemów

Choć wciąż brakuje danych statystycznych, na podstawie których można by w pełni obiektywnie ocenić frekwencję pragmatemów w języku ogólnym, nie wydaje się przesadnym stwierdzenie, że częstotliwość użycia tego typu formuł (w szczególności w języku mówionym) jest dość duża. Nie powinien też budzić wątpliwości fakt, że ze względu na idiosynkratyczny charakter pragmatemów ich właściwe zrozumienie może nastroczać wiele trudności nienatynnemu użytkownikowi danego języka (w tym również tłumaczowi). Mimo to słownikowych opracowań konfrontujących pragmatemy w różnych językach jest niewiele. Pragmatemy można co prawda okazjonalnie odnaleźć w dwujęzycznych słownikach języka ogólnego, jednak pojawiają się tam one niekonsekwentnie i w sposób dość chaotyczny⁶, a ponadto zazwyczaj nie podaje się realizowanych przez nie aktów mowy i komunikacyjnych kontekstów

-
- 5 Reaktywność rozumiemy jako wynikającą z kontekstu interakcji reakcją mówiącego na zachodzące stany rzeczy. W takim przypadku osoba mówiąca „prezentuje się jako interlokutor, który siłą rzeczy – za sprawą swojego zaangażowania w konwersację – jest zobowiązany do reagowania na jej przebieg” (Kiklewicz 2010: 70).
 - 6 Związane jest to między innymi z częstą polileksykalnością pragmatemów. Leksykografowie mogą się zastanawiać, w którym artykule hasłowym umieścić np. francuski pragmatem *Quoi encore!* (pol. *Jeszcze czego!*): *quoi* czy raczej *encore*?

ich użycia, co czyni informację słownikową niepełną zarówno z teoretycznojęzykowego, jak i praktycznego (dydaktyczno-tłumaczeniowego) punktu widzenia. Biorąc powyższe pod uwagę, wielce pożądane wydaje się przygotowanie wielojęzycznego słownika lematyzującego formuły o charakterze pragmatycznym⁷.

Makrostruktura postulowanego słownika pragmatemów odbiegałaby od tradycyjnie przyjętych wzorów w leksykografii wielojęzycznej. Słownik składałby się z kilku niezależnych części (rozdziałów), z których każda poświęcona by była danemu językowi. Poszczególne rozdziały, zawierające lematyzowane pragmatemy ułożone w kolejności alfabetycznej, połączone by były ze sobą rozbudowanym mediostrukturalnym systemem odnośników/odsyłaczy, kierujących do ekwiwalentnych artykułów hasłowych w innych językach. Mikrostruktura słownika cechowałaby się zwyczajowym trychotomicznym podziałem artykułu hasłowego na reprezentację (zapis graficzny wyrażenia hasłowego), eksplikację (definicja, informacje gramatyczne i dane odnośnie do użycia wyrażenia) i demonstrację (ilustracja materiałowa stanowiąca dowód występowania wyrażenia w tekstach) (Schaefer 1981/2011: 102–107), ale ze znacznym rozbudowaniem treści eksplikacyjnych.

Przykład artykułu hasłowego: *Co ty nie powiesz!* / *No nie mów!*

Aby zilustrować mikrostrukturę projektowanego słownika, w dalszej części artykułu posłużymy się przykładem leksykograficznego opisu dwóch polskich ekwiwalentów pragmatemu *Tu m'en diras tant!*. Opis ten został zaproponowany podczas prac nad projektem Polonium PRAGMALEX *Pragmatèmes en contraste: de la modélisation linguistique au codage lexicographique* (pol. *Pragmatemy w opisie porównawczym: od struktur językowych do leksykonu*) (por. Krzyżanowska, Grossmann 2018).

Wspomniane przedsięwzięcie badawcze realizowane było etapowo. Rozpoczęło je przygotowanie przez stronę francuską listy pragmatemów konwersacyjnych o charakterze emocjonalnym oraz opracowanie ich artykułów hasłowych (tzw. fiszek) zgodnie z matrycą zaprojektowaną przez Francisca Grossmanna (Université Grenoble Alpes) i Annę Krzyżanowską (UMCS). Matryca ta zawierała następujące rubryki:

- [A] Glosa – krótka (najlepiej jednozdaniowa) definicja danego pragmatemu.
- [B] Warianty – różne możliwe modyfikacje formy kanonicznej pragmatemu (fleksyjne, ortograficzne, eliptyczne).
- [C] Rejestr – rejestr/odmiana języka, do którego/której należy opisywana formuła (potoczny, literacki, naukowy itd.).

7 W słowniku takim pragmatemy polileksykalne traktowane będą jako samodzielne wyrażenia hasłowe (tj. lematy).

- [D] Frekwencja i produktywność – liczba użyć formy kanonicznej i jej wariantów w reprezentatywnym korpusie danego języka.
- [E] Prozodia – intonacja (opadająca / wznosząca / opadająco-wznosząca itp.) i miejsce akcentu dynamicznego w formule.
- [F] Akty mowy i funkcje pragmatyczne – akty mowy, które realizuje dany pragmatem z uwzględnieniem podziału na akty illokucyjne / perlokucyjne i ewentualnie mniejsze podgrupy.
- [G] Parafrazy i ekwiwalenty – funkcjonalne synonimy lub quasi-synonimy pragmatemu.
- [H] Status syntaktyczny – właściwości morfologiczne i składniowe formy kanonicznej pragmatemu, określenie stopnia skostnienia składniowego (za pomocą testów insercji dodatkowych elementów leksykalnych, wariacji czasów gramatycznych, liczby, rodzaju itd.); ocena stopnia składniowej samodzielności formuły.
- [I] Status leksykalny i semantyczny – poli- lub monoleksykalność formuły, stopień jej skostnienia semantycznego (kompozycjonalność / częściowa kompozycjonalność / niekompozycjonalność semantyczna).
- [J] Status dyskursywny – określenie charakteru użycia formuły w dyskursie (użycie wyłącznie dialogowe vs użycie dialogowe z możliwością użycia monologowego).
- [K] Kookurencje – jednostki językowe często współwystępujące z formułą.
- [L] Przykłady – ilustracja użycia pragmatemu w zdaniach bądź krótkich fragmentach tekstów zaczerpniętych z korpusu.
- [M] Uwagi – dodatkowe informacje wykraczające poza ramy powyższych rubryk.
- [N] Kontrast – najważniejsze różnice (głównie semantyczne i pragmatyczne) pomiędzy opisywanym pragmatem a jego ekwiwalentami w innych językach.

Dokładna analiza fiszek francuskich połączona z kwerendą korpusową w *Reverso Context* i *Glosbe*⁸ pozwoliła następnie na wskazanie ekwiwalentów badanych pragmatemów w języku polskim. Dość często dawało się zaobserwować asymetrię między językami, kiedy jeden pragmatem francuski odsyłał do dwóch lub nawet trzech pragmatemów polskich (np. fr. *Ça roule!*, pol. *W porządku!*, *Wszystko gra!*) lub też gdy dwa pragmatemy francuskie miały tylko jedno polskie tłumaczenie (np. fr. *Je n'y crois pas!*, *Je n'en reviens pas!*, pol. *Wierzyć się nie chce!*). Ostatnim etapem pracy było przygotowanie fiszek leksykograficznych dla polskich ekwiwalentów zgodnie z matrycą analogiczną do francuskiej⁹.

8 Adresy stron internetowych korpusów i słowników podane są w bibliografii.

9 W ramach projektu prowadzone były również badania nad pragmatemami w języku włoskim. Autor nie uczestniczył jednak w pracach zespołu italianistycznego.

Szczególnie interesujący z uwagi na swoją polisemiczność (nienotowaną nawet w najobszerniejszym słowniku języka francuskiego *Trésor de la Langue Française Informatisé*) i związaną z nią mnogość tłumaczeń okazał się pragmatem *Tu m'en diras tant!*. W opracowanej w ramach projektu francuskiej glosie znalazły się następujące informacje dotyczące kontekstów jego użycia (por. Krzyżanowska, Grossmann, Kwapisz-Osadnik 2021: 494):

- a) rozmówca uznaje za przesadzone lub pretensjonalne to, co powiedział mu jego interlokutor (użycie ironiczne) [1];
- b) rozmówca jest zaskoczony, ale szczęśliwy, że interlokutor podaje mu nową informację poszerzającą horyzonty jego wiedzy [2];
- c) rozmówca uznaje fakt, który wcześniej mu umknął, za oczywisty (użycie nieironiczne) [3];
- d) rozmówca sygnalizuje, że jest mu całkowicie obojętne to, co mówi jego interlokutor (użycie ironiczne lub pogardliwe) [4].

Biorąc pod uwagę powyższą glosę oraz funkcje pragmatyczne rzeczonyj formuły, mogliśmy wskazać aż trzy jej polskie ekwiwalenty: *Co ty nie powiesz!*, *No nie mów!* oraz *Rzeczywiście!*.

Poniżej przeanalizujemy dokładnie dwa z wyróżnionych ekwiwalentów (*Co ty nie powiesz!* i *No nie mów!*) i prześledzimy poświęcone im artykuły hasłowe słownika, opatrując niektóre rubryki dodatkowymi komentarzami.

Co ty nie powiesz!

A. Glosa

Formuła *Co ty nie powiesz!* używana jest, kiedy rozmówca uznaje to, co mówi jego interlokutor, za przesadzone lub pretensjonalne lub też gdy rozmówca sygnalizuje, że to, co mówi interlokutor, jest mu całkowicie obojętne (użycie ironiczne lub szydercze).

No nie mów!

A. Glosa

Formuła *No nie mów!* używana jest, kiedy rozmówca wyraża swoje zaskoczenie, ale czasami również nieufność lub ironię wobec nowej informacji, którą przekazuje mu interlokutor i która poszerza horyzonty jego wiedzy.

Komentarz (K): Aby słownik był spójny i symetryczny, glosy w jego poszczególnych rozdziałach językowych powinny być możliwie jak najbardziej zbieżne. To dlatego w powyższych rubrykach można wskazać pewne sformułowania zaczerpnięte wprost z glosy francuskiej.

Co ty nie powiesz!

B. Warianty

Co pan/pani nie powie! – forma grzecznościowa,
Co [forma tytułarna] *nie powie!* np. *Co ksiądz nie powie!*, *Co szef nie powie!*.

No nie mów!

B. Warianty

Nie mów! – forma eliptyczna (bez partykuły *no*).

Co ty nie powiesz!

C. Rejestr *Co ty nie powiesz!* należy do języka potocznego.

No nie mów!

C. Rejestr *No nie mów!* należy do języka potocznego.

K: Przez rejestr językowy (fr. *registre de langue*) rozumiemy stopień formalności języka właściwy poszczególnym jego odmianom: językowi potocznemu, literackiemu, oficjalnemu, naukowemu itp. Na potrzeby tego opracowania przyjęliśmy typologię odmian funkcjonalnych polszczyzny według Aleksandra Wilkononia (2000), a język potoczny rozumiemy szeroko, jako Nieliteracką prymarną odmianę języka mówionego, zawierającą wiele składników ekspresywnych i dysponującą dużą ilością gotowych formuł i stereotypów (ibid.: 51–52).

Co ty nie powiesz!

D. Frekwencja Niska frekwencja w korpusach:
 – Narodowy Korpus Języka Polskiego – 6 okurencji (typy tekstów: mówione konwersacyjne, mówione medialne, quasi-mówione, interaktywne strony WWW (fora, czaty, listy dyskusyjne)),
 – *Spokes PL* – 3 okurencje.
 Duża frekwencja w mediach społecznościowych (*Twitter*).

No nie mów!

D. Frekwencja Duża frekwencja w korpusach:
 – Narodowy Korpus Języka Polskiego – 36 okurencji (typy tekstów: mówione konwersacyjne, mówione medialne, quasi-mówione, interaktywne strony WWW (fora, czaty, listy dyskusyjne)),
 – *Spokes PL* – 11 okurencji.

K: Przy porównywaniu frekwencji użycia danego pragmatemu w różnych językach kluczowy jest wybór korpusów w miarę możliwości jak najbardziej paralelnych. Za względnie paralelne do korpusu *Orféo*, na podstawie którego prowadzone były badania francuskie, uznane zostały korpus polskiego języka mówionego *Spokes* (Pęzik 2015) oraz podkorpus zrównoważony Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP) ograniczony do tekstów mówionych i internetowych-reaktywnych. Ponadto przyjęte zostały następujące zasady określania miary frekwencji: od 1 do 10 okurencji – niska frekwencja, od 10 do 20 – średnia frekwencja, powyżej 20 – frekwencja wysoka.

Warto zwrócić uwagę, że formuła *Co ty nie powiesz!* wykazała zaskakująco niską frekwencję w korpusach bazowych. Dlatego, aby zweryfikować i potwierdzić jej produktywność we współczesnej polszczyźnie potocznej, musieliśmy rozszerzyć kwerendę o media społecznościowe.

Co ty nie powiesz!

- E. Prozodia – Intonacja opadająca.
– Silny akcent inicjalny i słaby paroksytoniczny: *CO ty nie PO-wiesz!*.

No nie mów!

- E. Prozodia – Intonacja opadająca.
– Akcent na partykułę *nie*: *No NIE mów!*.

K: Prozodia odgrywa bardzo ważną rolę w procesie rozumienia i używania pragmatemów. Według Wiesława Banysia (2020: 109) jest ona nawet współodpowiedzialna za tworzenie ich sensu (*co-génératrice du sens de la construction*). W opisie leksykograficznym niezbędne jest więc uwzględnienie (choćby elementarnych) informacji dotyczących intonacji i sposobu akcentowania danej formuły.

Co ty nie powiesz!

- F. Akty mowy i funkcje pragmatyczne
- Wartości illokucyjne ekspresywne (emotywyne):
– zaznaczać, że nie ma podstaw do zdziwienia;
– drwić, ironizować, wyrażać szyderstwo.
- Inne wartości illokucyjne / perlokucyjne:
– zranić kogoś.

No nie mów!

- F. Akty mowy i funkcje pragmatyczne
- Wartości illokucyjne ekspresywne (emotywyne):
– dziwić się;
– nie dowierzać;
– ironizować.

K: W języku polskim nie sposób odnaleźć jednej formuły realizującej wszystkie funkcje pragmatyczne *Tu m'en diras tant!*. To najważniejsza przyczyna, dla której konieczne było wskazanie kilku polskich ekwiwalentów, z których każdy wyraża jedynie jakąś część bogatej wiązki aktów illokucyjnych/perlokucyjnych tego wysoce polisemicznego francuskiego pragmatemu. Poza omawianymi *Co ty nie powiesz!* i *No nie mów!* wytypować mogliśmy jeszcze jeden polski odpowiednik *Tu m'en diras tant!* – *Rzeczywiście!* – realizujący jego kolejną (i już ostatnią) wartość illokucyjną: stwierdzić, że dany fakt jest oczywisty.

W poniższych rubrykach przy wyliczaniu aktów mowy przyjęta została konwencja bezokolicznikowa. Inne sposoby prezentacji funkcji pragmatycznych są oczywiście możliwe; niezbędne wydaje się jedynie przyjęcie takiej samej konwencji opisu we wszystkich częściach słownika.

Co ty nie powiesz!

G. Parafrazy, ekwiwalenty *Ameryki nie odkryłeś!* (quasi-synonim odpowiadający wartości illokucyjnej: zaznaczyć, że nie ma podstaw do zdziwienia).

No nie mów!

G. Parafrazy, ekwiwalenty *Nie gadaj!, No co ty!*

Co ty nie powiesz!

H. Status syntaktyczny

- Wyrażenie wykrzyknikowe.
- Kanoniczna forma wyrażenia składa się z zaimka pytajnego *co*, zaimka osobowego podmiotowego *ty* i zaprzeczonego czasownika *powiedzieć* odmienionego w czasie przyszłym.
- Skostnienie składniowe prawie całkowite: modyfikacje fleksyjne niemożliwe (**Co ty nie powiedziałeś!*, **Co my nie powiemy!*), insercja dodatkowych elementów leksykalnych niemożliwa (**Co ty wyraźnie nie powiesz!*), zmiana szyku zdania niemożliwa (**Co nie powiedziałeś ty!*, **Ty co nie powiedziałeś!*), możliwe utworzenie formy grzecznościowej, możliwe zastąpienie zaimka *ty* formą tytułarną (patrz: B).
- Wyrażenie samodzielne syntaktycznie. Nie dopuszcza wprowadzenia podrzędników składniowych typu: **Co ty nie powiesz, że...!*

No nie mów!

H. Status syntaktyczny

- Wyrażenie wykrzyknikowe.
- Kanoniczna forma wyrażenia składa się z partykuły wzmacniającej *no* i zaprzeczonego czasownika *mówić* odmienionego w trybie rozkazującym (2. osoba liczby pojedynczej).
- Skostnienie składniowe całkowite: modyfikacje fleksyjne niemożliwe (**No nie mówmy!*), insercja dodatkowych elementów leksykalnych niemożliwa (**No wyraźnie nie mów!*), zmiana szyku zdania niemożliwa (**Nie mów no!*).
- Wyrażenie samodzielne syntaktycznie. Dopuszcza wprowadzenie dopełnieniowego podrzędnika składniowego: *No nie mów, że...!*

K: Najważniejsza informacja przekazywana w rubryce H dotyczy stopnia skostnienia syntaktycznego ustalanego przez wskazanie dopuszczalnych modyfikacji morfologicznych i składniowych, jakim może podlegać dana formuła (por. Gross 2012: 198–203). Zauważmy, że oba analizowane pragmatemy charakteryzują się podobnym, bardzo wysokim stopniem skostnienia. Różnice dotyczą jedynie możliwości utworzenia formy grzecznościowej dla *Co ty nie powiesz!* i wprowadzenia dopełnieniowego rozszerzenia składniowego dla *No nie mów!*

Co ty nie powiesz!

I. Status leksykalny i semantyczny	– Wyrażenie polileksykalne. – Skostnienie semantyczne: znaczne; formuła nietransparentna semantycznie: rozmówca wydaje się zainteresowany lub zaskoczony tym, co zostało powiedziane, podczas gdy w rzeczywistości przyjmuje postawę ironiczną wobec przekazywanego mu komunikatu.

No nie mów!

I. Status leksykalny i semantyczny	– Wyrażenie polileksykalne. – Skostnienie semantyczne: znaczne; analiza kompozycjonalna sensu niemożliwa: ani sens czasownika <i>mówić</i> , ani jego negacja nie noszą ze sobą semantycznej wartości zdziwienia. – Ambiwalecja: nie należy mylić pragmatycznej formuły <i>No nie mów!</i> z nieskostniałym i kompozycjonalnym semantycznie homonimicznym związkiem wyrazowym: <i>ej no nie mów tak o sobie. każdy ma jakieś wady.</i> (NKJP) ¹⁰

K: Określenie w opisie leksykograficznym stopnia skostnienia semantycznego pragmatemu jest niezbędne z racji tego, że – jak wspominaliśmy wcześniej – nie wszystkie formuły uznawane za pragmatemy muszą z definicji charakteryzować się niekompozycjonalnością semantyczną. W rubryce I należy również zwrócić uwagę na ewentualną ambiwalencję formuły, tzn. współwystępowanie w języku homonimicznego związku wyrazowego niemającego cech właściwych pragmatemom (jak ma to miejsce w przypadku *No nie mów!*).

Co ty nie powiesz!

J. Status dyskursywny	Formuła używana jest niemal wyłącznie w dialogach. Można ją traktować jako wykrzyk fatyczny podtrzymujący wypowiedź (Wojtczuk 2010: 94).

No nie mów!

J. Status dyskursywny	Formuła używana jest niemal wyłącznie w dialogach.

K: Pragmatemy konwersacyjne są oczywiście z założenia używane w wypowiedziach dialogowych. Obecność rubryki określającej status dyskursywny pragmatemów nie jest jednak bezzasadna z uwagi na to, że niektóre formuły (np. *Wierzyć się nie chce!*) mogą wykazywać pewną predylekcję do występowania w mowie pozornie zależnej (w monologach wewnętrznych) i fakt ten warto w słowniku odnotować.

¹⁰ We wszystkich przykładach zaczerpniętych z korpusów zachowana jest grafia oryginału.

Co ty nie powiesz!

K. Kookurencje	Przed: <u>no</u> co ty nie powiesz! W środku: --- Po: ---

No nie mów!

K. Kookurencje	Brak statystycznie istotnych kookurencji.

Co ty nie powiesz!

L. Przykłady	1. <i>Jaki to ma związek ze szkołą? Mało osób zdaje sobie sprawę, że chodząc do szkoły – mniej lub bardziej – myśli o zdobyciu pieniędzy. Nie ważne czy poprzez stypendium czy jakość pracy w przeszłości.</i> – <u>Co Ty nie powiesz</u> ??? (NKJP) 2. <i>„W życiu nie będzie tak łatwo”</i> <i>kurde, <u>co ty nie powiesz</u>, dobrze, że o tym mówisz, bo na pewno nikt się tego już sam dawno nie domyślił.</i> (Twitter) 3. – <i>ja tak. ja piszę prace licencjacką to jest mój pierwszy wolny likend od praktyk więc ja niestety chyba odpadam</i> – <u>no co ty nie powiesz</u> ja też muszę napisać pracę (Spokes)

No nie mów!

L. Przykłady	1. – <i>teraz jak jeszcze było rozkopane to przez park przejechałem</i> – <u>no nie mów</u> (NKJP) 2. – <i>no no i właśnie coś tam gadałam z nią tak że w ogóle trochę że tam niektóre osoby to z atosa to tam przechodzą do laurusa z powrotem</i> – <u>no nie mów</u> (NKJP) 3. <u>No nie mów</u>, na forach onetu komuś błędy przeszkadzały???? (NKJP)

K: Ilustracje użycia formuł mogą być grupowane wokół przeważających w konkretnych zdaniach funkcji pragmatycznych. W przypadku analizowanych pragmatemów nie było to jednak możliwe.

Co ty nie powiesz!

M. Uwagi	Formuła może występować ze znakiem zapytania (<i>Co ty nie powiesz?</i>), jednak nawet w takiej sytuacji nie przestaje być nośnikiem funkcji emotywniej. Chodzi tu o pytanie ironiczne, na które rozmówca nie oczekuje odpowiedzi (por. Burska-Ratajczyk 2013: 154–155).

No nie mów!

M. Uwagi	Badania korpusowe wykazują, że obecność partykuły <i>no</i> wzmacnia skostnienie (syntaktyczne i semantyczne) formuły. Zasadne wydaje się więc traktowanie jako formy kanonicznej wyrażenia <i>No nie mów!</i> (a nie <i>Nie mów!</i>).

Co ty nie powiesz!

N. Kontrast	PL-FR Formuła wyraża wartości illokucyjne/perlokucyjne odnoszące się do znaczeń [1] i [4] pragmatemu <i>Tu m'en diras tant!</i> .

No nie mów!

N. Kontrast	PL-FR Formuła odpowiada zasadniczo znaczeniu [2] <i>Tu m'en diras tant!</i> . W przeciwieństwie do <i>Tu m'en diras tant!</i> [2] <i>No nie mów!</i> umożliwia wyrażenie zdziwienia połączonego z niedowierzaniem oraz może mieć zabarwienie ironiczne.

Podsumowanie

Tytułem rekapitulacji, przypomnijmy najważniejsze sugestie i postulaty przedstawione w niniejszym artykule, tj.:

- zasadność wyodrębnienia i prowadzenia niezależnych od frazeologii badań nad pragmatemami;
- zastąpienie delimitacyjnych definicji pragmatemu szeroką definicją o nieostrych granicach;
- podyktowaną zarówno praktycznymi, jak i teoretycznojęzycznymi względami konieczność leksykograficznego opisu pragmatemów w ujęciu kontrastywnym;
- zalecenie przygotowania artykułów hasłowych pragmatemów według ściśle określonego schematu i wprowadzenie gęstej sieci połączeń mediostrukturalnych między poszczególnymi częściami (tzn. językowymi rozdziałami) słownika.

Zaprezentowany w ostatnim rozdziale leksykograficzny opis dwóch polskich formuł: *Co ty nie powiesz!* i *No nie mów!* (ekwiwalentów francuskiego *Tu m'en diras tant!*) traktować należy jako ilustrację mikrostruktury postulowanego słownika.

Przygotowanie obszernego wielojęzycznego słownika pragmatemów, który spełniałby wszystkie przedstawione w artykule mikro- i makrostrukturalne wytyczne, jest zadaniem niełatwym, wymagającym skoordynowanej i wytężonej pracy zespołu lingwistów posługujących się natywnie różnymi językami. Jest to jednak, jak można wnioskować z efektów badań przeprowadzonych w ramach projektu PRAGMALEX, zadanie możliwe do wykonania. Warto więc chyba byłoby „uaktualnić” tytuł artykułu i zastąpić wyrażający zdziwienie pragmatem *No nie mów!* inną formułą, która – jak mamy nadzieję – lepiej oddaje wartość perlokucyjną niniejszego tekstu: *Słownik pragmatemów?! No jasne, że tak!*

Literatura

- BANYŚ W., 2020, *Pragmatèmes au pays de la prosodie*, „Neophilologica” 32, s. 89–116, <https://doi.org/10.31261/NEO.2020.32.05>.
- BLANCO X., 2013, *Les pragmatèmes: définition, typologie et traitement lexicographique*, „Verbum” 40, s. 17–25, <https://doi.org/10.15388/Verb.2013.4.4977>.
- BURSKA-RATAJCZYK B., 2013, *Realizacja funkcji perswazyjnej w tekstach gwarowych*, Łódź, <https://doi.org/10.18778/7525-856-1>.
- CHLEBDA W., 2011, *Z nowszych dociekań frazeologii rosyjskiej (szkic informacyjny drugi)*, „Przegląd Rusycystyczny” nr 3, s. 106–117.
- FLÉCHON G., FRASSI P., POLGUÈRE A., 2012, *Les pragmatèmes ont-ils un charme indéfinissable?*, [w:] P. Ligas, P. Frassi (red.), *Lexiques, identités, cultures*, Verona, s. 81–104.
- GĘBKA-WOLAK M., MOROZ A., 2014, *O nieswobodnej grupie syntaktycznej*, „Prace Językoznawcze” XVI, nr 1, s. 45–61.
- Glosbe, [on-line:] <https://pl.glosbe.com/> (dostęp: marzec 2020).
- GROSS G., 2012, *Manuel d'analyse linguistique. Approche sémantico-syntaxique du lexique, „Sens et Structures”*, nr 1370, Villeneuve-d'Ascq.
- KAUFFER M., 2011, *Lexicographie bilingue des phraséologismes: le cas des actes de langage stéréotypés*, [w:] M. Lipińska (red.), *L'état des recherches et les tendances du développement de la parémiologie et de la phraséologie romanes*, Łask, s. 155–167.
- KIKLEWICZ A., *Tęcza nad potokiem... Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Łask.
- KRZYŻANOWSKA A., 2019, *Variations, adaptations et modifications des séquences figées*, „Neophilologica” 31, s. 198–213, <https://doi.org/10.31261/NEO.2019.31.12>.
- KRZYŻANOWSKA A., GROSSMANN F., 2018, *Pragmatèmes en contraste: de la modélisation linguistique au codage lexicographique*, „Lublin Studies in Modern Languages and Literature” 42, nr 4, s. 252–265, <https://doi.org/10.17951/lsmll.2018.42.4.252>.
- KRZYŻANOWSKA A., GROSSMANN F., KWAPISZ-OSADNIK K. (red.), 2021, *Les formules expressives de la conversation. Analyse contrastive: français-polonais-italien*, Lublin.
- LEWICKI A.M., 1983, *Składnia związków frazeologicznych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XL, s. 75–83.
- MELČUK I., 2013, *Tout ce que nous voulions savoir sur les phrasèmes, mais...*, „Cahiers de Lexicologie” nr 102, s. 129–149, <https://doi.org/10.15122/isbn.978-2-8124-1259-2-p.0129>.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] <http://nkjp.pl/> (dostęp: czerwiec 2020).
- Orféo. Corpus d'Étude pour le Français Contemporain (CEFC), [on-line:] <https://repository.ortolang.fr/api/content/cefc-orfeo/10/documentation/site-orfeo/index.html> (dostęp: październik 2019).
- PĘŻIK P., 2015, *Spokes – a Search and Exploration Service for Conversational Corpus Data*, [w:] *Selected Papers from the CLARIN 2014 Conference, October 24–25, 2014, Soesterberg, The Netherlands*, Linköping, s. 99–109.
- Reverso Context, [on-line:] <https://context.reverso.net/tlumaczenie/> (dostęp: marzec 2020).
- SCHAEFER B., 1981/2011, *Lexikographie als Praxis und Theorie*, „Reihe Germanistische Linguistik”, t. 34, Berlin, <https://doi.org/10.1515/9783111371023>.
- Spokes, [on-line:] <http://spokes.clarin-pl.eu/> (dostęp: czerwiec 2020).

Trésor de la Langue Française Informatisé, [on-line:] <http://atilf.atilf.fr/> (dostęp: marzec 2020).

Twitter, [on-line:] <https://twitter.com/> (dostęp: czerwiec 2020).

WILKOŃ A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, wyd. 2 popr. i uzup., „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 1875, Katowice.

WOJTCZUK K., 2010, *Wykrzykniki współczesnej polszczyzny w funkcji fatycznej*, „Conversatoria Linguistica” nr 4, s. 87–97.

Considerations on the Lexicographic Description of Pragmatemes in a Contrastive Approach (Based on the Example of Polish Equivalents of the French Pragmateme *Tu m'en diras tant!*)

Abstract

This article deals with the lexicographic description of pragmatemes in a contrastive approach. In the first part, the author briefly reviews definitions of the denomination “pragmateme” in Polish and French-language linguistic literature, finally opting for a prototypical understanding of this term. The following chapters are devoted to presenting the concept of the projected multilingual dictionary of pragmatemes. Having outlined the main principles of the dictionary’s macro- and microstructure, the author proceeds to a detailed discussion of the dictionary entries for two Polish equivalents of the French pragmatic formula *Tu m'en diras tant!*: *Co ty nie powiesz!* and *No nie mów!*.